

HERMAN VAN PRAAG: BIOLOGISCH PSYCHIATER, MAAR GEEN 'BREINFETISJIST'

De ratio van religie

In deze woelige tijden heeft psychiater en oud-hoogleraar Herman van Praag een belangrijke boodschap. Hij benadrukt de redelijkheid van religieuze behoeften. Maar hij zegt ook: 'Barbarij is mensenwerk.'

Toen in 1958 de eerste MAO-remmer werd geïntroduceerd, maakte dat diepe indruk op de jonge psychiater Herman van Praag. Hij promoveerde erop, werd de grondlegger van de biologische psychiatrie in Nederland en werkte nadien als hoogleraar aan vier universiteiten, hier en in de VS. Na zijn emeritaat begaf de nu 85-jarige Van Praag zich meer en meer op het terrein van de cultuurkritiek. Hij is bovenmatig geïnteresseerd in de betekenis van religiositeit en spreekt en schrijft graag en veel over het belang van religie. Zijn wortels in en grote kennis van het Joodse geloof verloochent hij daarbij niet. In diverse boeken bekritiseerde hij onze 'ontspoorde rationaliteit' en ons 'doorgeslagen atheïsme'. Ook zijn laatste publicatie, het onlangs verschenen *Net voorbij de rede*, is daar een voorbeeld van. Volgens Van Praag kent religiositeit weliswaar een neurobiologische basis, maar de 'religieuze circuits' in de hersenen ziet hij niet als de oorsprong van de menselijke,

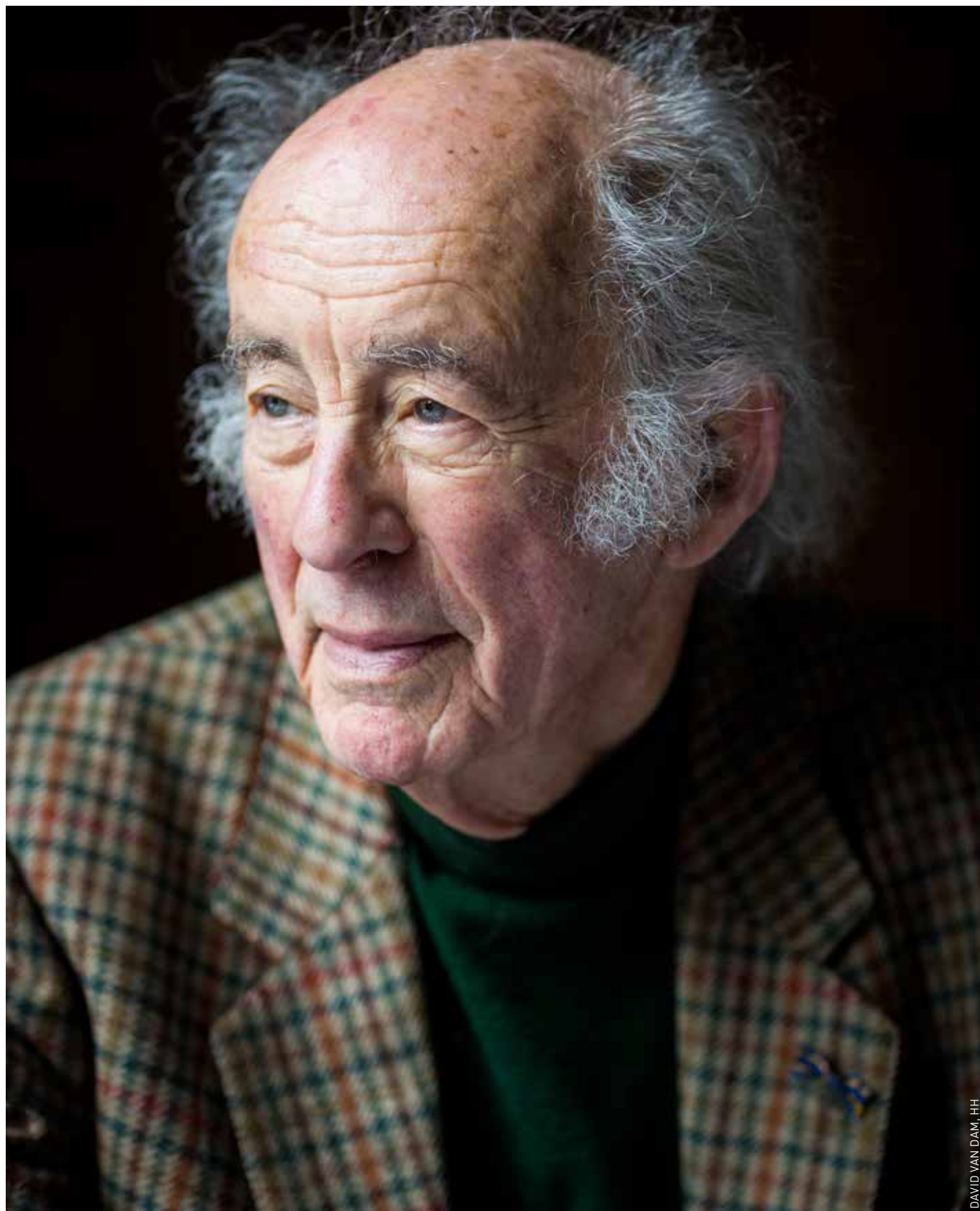
religieuze behoeften: 'Ze zijn intermediair tussen de psychologisch bepaalde behoeften en hun bevrediging.' Het is een typerende constatering voor iemand die ondanks zijn reputatie als biologisch psychiater naar eigen zeggen 'geen breinfetisjist' is.

'Er is meer in dit bestaan dan wat het verstand kan omvatten'

Hij is ook bepaald geen dogmatisch gelovige, maar benadrukt steeds de redelijkheid van religieuze gevoelens. En hij blijft lastige vragen stellen, waardoor hij op onopgeloste en onoplosbare tegenstrij-

digheden stuit. Zo vraagt hij zich in zijn laatste boek af of Jezus is gekomen 'om te dienen en zijn leven te geven als losgeld voor velen'. 'De Eeuwige (dat is God in de terminologie van Van Praag, *red.*) die een mensenoffer brengt om onze schuld te delgen? Ik werp die gedachte ver van mij. Het mensenoffer heeft de Eeuwige in de scherpste bewoordingen veroordeeld. Hij stelt bovendien dat niemand anders dan de zondaar zelf zijn schuld kan delgen.' Het is opgeschreven zoals de oud-hoogleraar spreekt. In zijn schitterende appartement, gevuld met boeken en gelegen tegenover het landgoed van Paleis Het Loo in Apeldoorn, is de vitale psychiater een en al eloquente hoffelijkheid.

Bent u een gelovig mens? Na lezing van uw werk weet ik niet wat het antwoord is. 'Zo moet het ook. Weet ik het zelf? Ja en nee. Ik geloof niet in een hemel of in een onsterfelijke ziel. Ik houd van het vernuft, van rationeel denken. Maar er is meer in dit bestaan dan wat het verstand kan omvatten en analyseren. Ik beleef dat er naast de tastbare, zintuiglijk waarneembare, meetbare wereld waarin we leven, een wereld bestaat die zich aan onze directe waarneming onttrekt, waarin de wetten van de logica niet gelden, een wereld die bestaat in onze verbeelding. Ik houd van mysteries. Ik houd van het Joodse volk. Het volk dat ondanks vervol-

DAVID VAN DAM, HH

BIOGRAFIE

Herman van Praag (1929) studeerde geneeskunde aan de Rijksuniversiteit Leiden. In 1962 promoveerde hij en vanaf 1970 was hij hoogleraar biologische psychiatrie te Groningen. Vanaf 1977 hoogleraar in Utrecht en hoofd van de afdeling Psychiatrie van het Academisch Ziekenhuis Utrecht.

Van 1982-1992 was hij hoogleraar en hoofd van de afdelingen Psychiatrie van Montefiore Medical Centre en Albert Einstein College of Medicine te New York.

Van 1993-1997 hoogleraar psychiatrie en hoofd van de afdeling Psychiatrie en Neuropsychologie, Universiteit Maastricht.

Sinds 1998 is Van Praag met emeritaat.

Herman van Praag is getrouwd en heeft vier kinderen en twaalf kleinkinderen.

gingen en discriminatie is blijven voortbestaan. Dat had niet gehoeven. Toch zijn ze er nog. Verbazingwekkend – in Bijbelse termen moet je constateren: de Eeuwige heeft ze beschermd. Dat is een mysterie.

De Eeuwige is een superieure leraar – een super-Mozes – en mijn intellectuele sparringpartner: ik spreek hem aan, hij antwoordt, nu ja, ik weet wel dat ik eigenlijk zelf antwoord geef. Is dat geloven? Ik denk het wel. Geloven is geen weten, het is veronderstellen. Geloven is niet het opvullen van gaten in onze kennis. Daar heeft het niets mee te maken. Al zouden we alle natuurverschijnselen kunnen verklaren, dan nog blijven we behoefte houden aan die ‘verticale’ dimensie. Wie dat niet ziet, reduceert het leven en miskent de romantische hang naar niet altijd met beide voeten op de grond willen staan. Vernuft en verbeelding zijn complementair.’

Heeft u altijd zo gedacht?

‘Ik denk het niet. Ik kom uit een zeer Joods, maar niet-gelovig gezin. Bij ons stond het zionisme centraal. Mijn vader hield niet van star religieus denken. Langzamerhand, door verblijf in de kampen in de oorlog, heeft mijn denken over het geloof zich gevormd. Ook door het idee dat er een volk is, het Joodse volk, dat zich groepeerde rond een convenant,

een soort verklaring van de rechten van de mens. De ster van David, die wij moeten dragen, was niet iets waarvoor ik mij schaamde: in mijn verbeelding behoorde ik met dat teken tot een voorhoede op weg naar een menswaardige wereld. Ik draag hem nog steeds. Joods zijn stelt iets voor, geeft verplichtingen en een bestemming.’

Een paar jaar geleden was voor uw kijk op het geloof de misprijzende benaming ‘ietsisme’ in zwang. U bent dan een ietsist, u gelooft in ‘iets’, maar wat dat is blijft rijkelijk in het vage.

‘Ietsist vind ik een compliment. Ik propageer een religieus humanisme. Ik spreek hier wel eens in de kerk, nadat de dominee heeft gesproken. Ik wil dan altijd discussie; mensen moeten meedenken. Je moet niet overnemen wat een ander je voorschrijft. Je moet de dingen overnemen die voor jou van belang zijn. Ik zie God als een grote leraar die, zoals elke leraar, de mens op een bepaald moment loslaat. Dan heb je hopelijk zijn instructies geïnternaliseerd. Dat maakt barbarij tot mensenwerk. Wij zijn zelf verantwoordelijk. U kunt links gaan of rechts gaan, zegt Mozes in Deuteronomium, maar het is uw besluit. De schepping van de wereld was een novum, de schepping van de mens viel tegen: hij bleek onberekenbaar en grillig in zijn gedrag.’

U zegt eigenlijk: moreel handelen kan niet zonder Godsgeloof.

‘Zonder geloof, of beter: zonder de verbeelding van een bovenmenselijke, ultieme oordelende instantie, wordt het onderscheid tussen goed en kwaad in wezen een kwestie van persoonlijke smaak, met alleen het eigen geweten als oordelende instantie. Dat is naïef, want de menselijke rede kan gemakkelijk een hoogst onbetrouwbaar en misleidend kompas worden. Het mechaniek ervan kan onvolkomen zijn aangelegd of beschadigd raken door invloeden van buitenaf. Fysieke invloeden, zoals allerlei vormen van hersenbeschadiging, of immateriële, zoals politieke, economische, wereldbeschouwelijke, of racistische invloeden. De rede kan hierdoor volslagen van slag raken en recht gaan praten wat door en door krom is. Moreel gedrag behoeft een stok achter de deur. Maar niet in een verstarde of gestolde vorm. In het Jodendom zijn Gods woorden wet, maar de interpretatie ervan is mensenwerk en moet van generatie op generatie doorgaan.’

‘Godsdienst kan een macht ten goede en ten kwade zijn’

Toch zien we rudimentaire vormen van moreel gedrag ook bij aan ons verwante primaten.

‘Ja, niets komt uit de lucht vallen. Maar er bestaat een enorme kloof tussen dat sociale, soms altruïstische gedrag bij dieren en het morele gedrag van de mens. Er was een enorme en snelle vergroting van de frontaalkwabben bij mensen voor nodig. De bouwstenen lagen er, maar het bouwwerk was een prestatie van de mens: ik vind het een wonder dat duizenden

VRIJE ARTSENKEUZE

Meneer A lijdt aan een depressie, ernstig. En langduriger dan nodig is. Hij heeft weerzin tegen de 'chemische weg' (antidepressivum) en kiest voor herstel 'op eigen kracht'. Ik ga met hem de discussie aan ('Als u diabetes was, zou u dan de insuline uit de fabriek gebruiken?'). Maar dat haalt weinig uit. Zijn overtuiging is sterker dan mijn motivatietechniek.

De huisarts heeft geopperd om een afspraak te maken bij de psychiater. Daar voelt A niets voor.

Voor de bedrijfsarts wordt het nu ingewikkeld. Meneer A kan zijn werk niet verrichten. Hij ontvangt wel maandelijks zijn loon. In ruil daarvoor moet hij al het noodzakelijke doen om te herstellen en datgene nalaten wat het herstel in de weg staat. De bedrijfsarts moet dat beoordelen.

De begeleiding door de bedrijfsarts is verplicht. Meneer A moet komen. Hij heeft geen vrije bedrijfsartsenkeuze. Hij moet het met mij doen. Omdat zijn werkgever met mij een contract heeft. En dus zolang dit contract duurt. Als de werkgever mij te hard vindt, of te soft, te duur, te jong, te oud, slecht bereikbaar, whatever, neemt hij een andere bedrijfsarts. De vrije markt is bij ons uitgevonden: niet door patiënten maar door werkgevers.

Meneer A is niet blij met mij. En ik niet met mijn rol. Omdat ik adviseur ben van meneer A én van zijn werkgever. Zij hebben beide verwachtingen van mij, die ik niet kan combineren.

Bent u politicus, bestuurder, behandelaar, verzekeraar, of anderszins behept met een mening over de vrije artsenkeuze? Loop een weekje mee met de bedrijfsarts. Dat is de beste denkoefening over vrijheid, vrijblijvendheid en kosten in de zorg.

Eveline Knibbeler

jaren geleden, in de woestijn, onontwikkelde mensen die als slaven hadden geleefd, de idee van een sociale maatschappij ontwikkelden. Dat zie ik als een Goddelijke vonk. Ik besef daarmee best dat in mijn denken een zekere intentionaliteit schuilt, een richtinggevend principe. Daar heb ik geen problemen mee, ofschoon het puur hypothetisch en speculatief is.'

Niet alle mensen geloven. Hebben zij een tekort?

'Ja. Het is geen ziekte, maar wel een afwijking van het normgedrag. Dat heb ik eerder gezegd en ik zeg dat nog steeds. Het gaat om de basale behoefte aan het spirituele. Overigens vind ik dat nog veel te vaag. Ik heb behoefte aan structuur; die vind je in de grote godsdiensten. Die hebben vorm en inhoud gegeven aan die hang naar de verticale dimensie in ons bestaan. Uit epidemiologisch onderzoek weten we dat bij de meeste mensen die trek aanwezig is. Heb je die niet, dan is daar goed mee te leven, maar het is wel jammer. Zoals het ook jammer is als iemand geen esthetische behoeften kent. Je mist iets.'

Hoe heeft die houding een rol gespeeld in uw omgang met patiënten?

'Ik was er als arts altijd in geïnteresseerd of mensen geloven of niet. Maar verder heb ik altijd een scheiding gemaakt tussen de taak van de pastor en die van de psychiater. In mijn assistententijd kwam er nog wekelijks een zielszorger – een katholiek, een protestant of een humanist – op de afdeling. Met hem besprak ik de patiënten die ontslagen of opgenomen waren. Bij bepaalde patiënten is contact met bijvoorbeeld een pastor heel nuttig, omdat ze worstelen met levens- en zinsvragen. De psychiatrie vraagt terecht waarom een patiënt geestelijk decompenseert. Maar de vraag naar het waartoe wordt te zeer veronachtzaamd: waarvoor leeft een mens, en wat zijn de gevolgen van zinverlies? Ik meen dat godsdienst het leven verlicht, in de dubbele zin van het woord: het werpt meer licht op de zin van het bestaan en maakt ellende

draaglijker. Maar het Godsbeeld kan ook een schrikbeeld zijn en het levensgeluk schaden. De geestelijkheid moet uiteraard voorkomen dat dit gebeurt. Godsdienst kan een macht ten goede en ten kwade zijn.'

U noemt zichzelf een neodualist. Wat bedoelt u daarmee?

'Geest definieer ik als uw eigenheid, uw authenticiteit, uw *selfhood*. Dat unieke vind je in de hersenen niet terug. Het is weliswaar niet denkbaar zonder de hersenen, maar beide vallen niet samen. De kleur en de geur van een tulp zijn niet denkbaar zonder de aarde waaruit de tulp is voortgesproten, maar kunnen daar niet uit verklaard worden. Zo moet je de geest niet alleen bestuderen via de neurobiologie. Daar heb je in de psychiatrie ook het gesprek voor nodig. Je kan mijn vak niet beoefenen zonder oog voor wie je voor je hebt, zijn of haar sterke en zwakke kanten, zijn of haar persoonlijkheid en de rol die de verticale dimensie speelt. Dat moet je meenemen in je diagnostische beschouwing en je therapeutische plannen. De DSM is een symptomenteller, dat is rudimentaire psychiatrie. We moeten de psychiatrie niet verschraken tot breinfetisjisme.' ■

BOEKEN

Herman van Praag, *God en Psyche*, Boom, 2008

Tjerk de Reus, *God, religie en ons brein. In gesprek met psychiater Herman van Praag*, Kok, 2011

Herman van Praag, *Het verstand te boven*, Boom, 2013

Herman van Praag, *Net voorbij de rede*, Boom, 2014

Genoemde boeken kunt u bestellen op medischcontact.nl/media-cultuur/boeken